

УДК 347.791.6

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2019.8.08>**Ганна Сандюк,**

канд. юрид. наук,

доцент кафедри морського та господарського права

Національного університету кораблебудування імені адмірала Макарова

СИСТЕМАТИЗАЦІЯ ПРАВОВИХ НОРМ, ЯКІ РЕГУЛЮЮТЬ АРЕШТ МОРСЬКИХ СУДЕН

Авторка комплексно розглянула, виділила та систематизувала правові інститути, які регулюють арешт морського судна (на підставі законодавства України). Наведено визначення арешту судна за Кодексом торговельного мореплавства України та Міжнародною конвенцією з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 року. Наведений перелік морських вимог за КТМУ. Підкреслено, що морські вимоги є низкою договірних та недоговірних цивільно-правових та господарсько-правових зобов'язань, зобов'язань з оплати праці, зобов'язань з оплати зборів. Проаналізовано співвідношення поняття «арешт судна» (на морські вимоги) з поняттями «затримання судна» та «відмова у видачі дозволу на вихід судна з порту». Розглянуто, в якому контексті може застосовуватися словосполучення «арешт судна» та під які правові норми яких правових інститутів та галузей права це підпадає. Підкреслено, що арешт судна є інститутом не лише процесуального права, але й матеріального – як спосіб забезпечення цивільно- або господарсько-правового зобов'язання. У роботі задані зміни у Цивільному процесуальному та Господарському процесуальному кодексах України, які набули чинності в грудні 2017 року, відповідно до яких арешт морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги, вперше виділений як окремий захід забезпечення. Таким чином, ЦПК та ГПК України були наближені до КТМУ та Конвенції 1952 року. Проаналізовано адміністративне та адміністративне процесуальне законодавство України на предмет можливості арешту судна за його нормами. З'ясовано, що арешт морського судна може бути здійснений в рамках виконавчого провадження, а також як арешт на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму. Зазначено, що арешт судна може здійснюватися і в порядку адміністративного арешту за податковим законодавством. Проаналізовано, в якому випадку арешт судна може здійснюватися у рамках кримінального процесу.

Зроблений висновок про те, що норми, якими врегульовано арешт морського судна, належать одночасно як до морського права, так і до цивільного, господарського права, цивільного процесу, господарського процесу, адміністративного процесу, податкового (фінансового) права, кримінального процесу.

Ключові слова: арешт, морське судно, інститут права, Україна, захід забезпечення.

Постановка проблеми. Арешт морських суден продовжує залишатись затребуваною процедурою як у світі, так і в Україні. Арешт судна, за загальним визнанням, є ефективним засобом тиску на боржника для погашення боргу або надання іншого забезпечення виконання зобов'язання. Водночас досить часто згадується арешт суден у зв'язку з різноманітними порушеннями митних правил, правил перетину державного кордону, вчиненням інших адміністративних та кримінальних правопорушень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, пов'язані з арештом судна, розглядалися такими авторами, як О. Балобанов, Н. Брехов, О. Брильов, В. Воробійов, С. Голікова, О. Дробитько, І. Жорник, В. Єрмолаєв, Т. Короткий, А. Маковська, В. Руденко, Ю. Сергєєв, В. Серафимов, В. Сидорченко, та іншими. Здебільшого в літературі увага приділялась арешту судна на морські вимоги як окремо, так і поряд з іншими процедура-

ми цивільного та господарського процесу. Небагато уваги приділялось місцю інституту арешту судна в системі права України. Під час засвоєння матеріалу з морського права у студентів виникає проблема у засвоєнні матеріалу щодо арешту морського судна. Це пов'язано з певною багатозначністю виразу «арешт судна», який застосовується і до цивільно-правових, і до цивільно-процесуальних, і до кримінально-процесуальних та інших правовідносин.

Мета роботи – комплексно розглянути, виділити та систематизувати правові інститути, які регулюють арешт морського судна.

Виклад основного матеріалу. Під арештом судна можуть розумітися різні правовідносини. Серед таких найбільш часто предметом дослідження науковців стає арешт судна на морські вимоги. Нині з правовим регулюванням його в Україні склалася така ситуація.

У 2011 році Україна приєдналась до Міжнародної конвенції з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 року (далі – Конвенція 1952 року), яка набула чинності для нашої держави 16 травня 2012 року.

Водночас у світі існує й інший міжнародно-правовий режим щодо арешту морських суден за морськими вимогами – за Конвенцією про арешт суден 1999 року. Україна не є її учасницею.

Арешту судна присвячена Глава 4 Розділу II Кодексу торговельного мореплавства України (далі – КТМУ). Термін «арешт судна» відповідно до статті 41 КТМУ означає будь-яке затримання судна або обмеження в його пересуванні, що здійснюються для забезпечення морських вимог, зазначених у статті 42 цього Кодексу, під час перебування судна в морському порту України. Арешт не включає заходів, що здійснюються для виконання рішень суду чи господарського суду, що набрали чинності. Арешт судна здійснюється за рішенням суду, господарського суду або голови Морської арбітражної комісії [3].

Водночас стаття 80 КТМУ передбачає інший інститут – затримання судна, яке може бути здійснене капітаном порту за морськими вимогами. Затримання може бути дійсне протягом трьох діб. Якщо протягом визначеного терміну не прийнято рішення суду, господарського суду або Морської арбітражної комісії про накладення на судно чи вантаж арешту, вони підлягають негайному звільненню [3].

Кожне судно зобов'язане до виходу з морського порту одержати на це дозвіл капітана порту. Капітан морського порту повинен відмовити у видачі судну дозволу на вихід із порту в разі: а) непридатності судна до плавання, порушення вимог щодо його завантаження, постачання, комплектування екіпажу і наявності інших недоліків, що становлять загрозу безпеці плавання або здоров'ю людей, які перебувають на судні, або загрозу заподіяння шкоди навколишньому природному середовищу; б) порушення вимог до судових документів; в) несплати встановлених зборів, штрафів та інших платежів; г) рішення уповноважених законодавством державних органів (органів доходів і зборів, санітарно-карантинної служби, органів рибохорони, центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику зі здійснення державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, та прикордонної служби) [3].

Таким чином, аналізуючи зміст КТМУ, можна дійти висновку, що термін «арешт судна» застосовується в ньому лише у розумінні

арешта судна на морську вимогу. Також цей термін слід відрізняти від термінів «затримання судна» та «відмова у видачі дозволу на вихід судна з порту».

Слід з'ясувати, що таке морські вимоги.

Відповідно до ст. 42 КТМУ морська вимога – це вимога, що виникає з права власності та інших майнових прав на судно, будівництва судна, управління, експлуатації або комерційного використання судна, застави судна чи здійснення заходів, пов'язаних з рятуванням судна, а саме вимога у зв'язку з: 1) заподіянням шкоди в результаті втрати або пошкодження майна у зв'язку з експлуатацією судна; 2) заподіянням шкоди в результаті позбавлення життя або ушкодження здоров'я на суші або на воді у прямому зв'язку з експлуатацією судна; 3) заподіянням шкоди навколишньому природному середовищу; 4) винагородою, що належить за здійснення рятувальних заходів або виконання вимог будь-яких договорів про рятування; 5) компенсацією та іншими сумами, що належать за усунення або спробу усунення загрози заподіяння шкоди, за життя запобіжних заходів чи здійснення аналогічних операцій; 6) підняттям, віддаленням або знищенням судна, що стало уламками, чи його вантажу та викликаними цим витратами; 7) будь-яким договором використання або фрахтування судна; 8) будь-яким договором перевезення вантажу або пасажирів на судні; 9) втраченою чи пошкодженою вантажу, включаючи багаж, під час перевезення або у зв'язку з ним; 10) загальною аварією; 11) лоцманським проведенням та сплатою лоцманських зборів; 12) буксируванням; 13) постачанням продуктів харчування, матеріалів, палива, запасів, обладнання, включаючи контейнери, для експлуатації судна або утримання його; 14) будівництвом, ремонтом, перебудовою або переобладнанням судна; 15) зборами в порту, каналі та інших судноплавних водах, а також у доці; 16) заробітною платою та іншими коштами, що належать капітану, членам командного складу та іншим членам екіпажу у зв'язку з виконанням ними своїх службових обов'язків на борту судна, включаючи витрати на репатріацію і внески за соціальним страхуванням, що сплачуються від їхнього імені; 17) дисбурсменськими витратами, які здійснюються щодо судна капітаном, власником, фрахтувальником або агентом; 18) страховою премією, включаючи внески за взаємне страхування, що сплачуються стосовно судна його власником або фрахтувальником за бербоут-чартером; 19) будь-якою комісійною, брокерською або агентською винагородою, що сплачується стосовно судна його власником або фрахтувальником за

бербоут-чартером; 20) будь-яким спором про право власності на судно або володіння ним; 21) будь-яким спором між двома або кількома власниками судна щодо використання судна і розподілу прибутку; 22) заставою судна; 23) будь-яким спором, що виникає з договору купівлі-продажу судна [3].

Стаття 1 Конвенції 1952 року, учасницею якої є і Україна, також встановлює перелік тих вимог, які належать до морських.

«Арешт» за Конвенцією 1952 року означає затримання судна за ухвалою суду для забезпечення морської вимоги, але не включає конфіскацію судна на виконання судового рішення [1].

І в КТМУ, і в Конвенції 1952 року до морських вимог віднесені певні договірні і недоговірні цивільно-правові та господарсько-правові зобов'язання; зобов'язання з оплати праці; зобов'язання у зв'язку зі сплатою зборів.

Вважається, що метою арешту за морськими вимогами, як правило, є не реалізація судна для задоволення вимог, а психологічний тиск на судновласника з метою надання іншого забезпечення зобов'язання (морської вимоги). Часто таким забезпеченням стає гарантія.

Цивільний кодекс України називає такі основні способи забезпечення зобов'язань, як неустойка (штраф, пеня), порука, гарантія, завдаток, застава (в тому числі іпотека), притримання – цей перелік не є вичерпним, можуть бути й інші способи, що не суперечать закону. У Господарському кодексі України – аналогічний підхід.

До таких способів забезпечення виконання зобов'язання можна віднести арешт морських суден на морські вимоги. Таким чином, можна зробити висновок, що арешт судна на морські вимоги є інститутом матеріального цивільного та господарського права.

Інший контекст, в якому може застосовуватись вираз «арешт судна», – це цивільний та господарський процес.

З 15.12.2017 набули чинності зміни до ЦПУ та ГКУ України, які наблизили національне законодавство України щодо арешту морського судна на морські вимоги до її міжнародного зобов'язання.

За чинним законодавством як захід забезпечення позову арешт судна можливий відповідно до Глави 10 Господарського процесуального кодексу України. До внесення згаданих змін арешт судна як захід забезпечення позову потребував обов'язкового наступного подання позову лише за законодавством України. Зараз подання позову, що забезпечується, можливе і в іншій країні.

У Цивільному процесуальному кодексі України серед видів забезпечення позову

виділили окремо: 1) накладення арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачеві і знаходяться у нього чи в інших осіб (п. 1 ч. 1 ст. 150 ЦПКУ); 2) арешт морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги (п. 9 ч. 1 ст. 150 ЦПКУ) [6]. Така норма, нарешті, відповідає нормам Кодексу торговельного мореплавства України та міжнародним конвенціям.

У переліку морських вимог є й іпотеки або морські застави судна, тому під час арешту морського судна необхідно враховувати також положення Міжнародної конвенції про морські застави та іпотеки 1993 року, яка набрала чинності 04.01.2003. Україна є її учасницею.

Слід також проаналізувати інші законодавчі акти України з точки зору того, в яких випадках можливе використання виразу «арешт судна».

Судно може стати предметом арешту в рамках виконавчого провадження, як і інше майно, на яке може бути звернене стягнення. Це врегульоване Законом України «Про виконавче провадження». Виконавче провадження є завершальною стадією судового провадження і примусового виконання судових рішень та рішень інших органів. Тобто відмінність від арешту за КТМУ, ЦПКУ та ГПКУ в тому, що арешт судна в рамках виконавчого провадження здійснюється, коли спір вже вирішений по суті та є виконавчий документ. Різні автори відносять інститут виконавчого провадження до цивільного, господарського, а також адміністративного процесу. Більш доцільно розглядати арешт морського судна як інститут адміністративного процесу.

Кодекс України про адміністративні правопорушення не містить інституту арешту майна, хоча і передбачає серед видів стягнень оплатне вилучення предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення, та конфіскацію предмета, який став знаряддям вчинення або безпосереднім об'єктом адміністративного правопорушення; грошей, одержаних внаслідок вчинення адміністративного правопорушення (пункти 3 та 4 ч.1 ст. 24 КУпАП [2]). Таким предметом може виступати і морське судно, термін «арешт» щодо майна у КУпАП, однак, не застосовується.

Кодекс адміністративного судочинства України регулює особливості провадження у справах щодо накладення арешту на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення, прийнятого

на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН (ст. 284 КАСУ [7]). До такого майна може належати і морське судно.

Частиною податкового (ширше – фінансового) права є інститут адміністративного арешту майна, яким може виступати і морське судно. Такий арешт передбачений статтею 95 Податкового кодексу України [8]. У цьому разі арешт виступає як винятковий спосіб забезпечення виконання платником податків його податкових обов'язків.

У рамках кримінально-процесуального провадження арешт судна може бути здійснений як захід забезпечення кримінального провадження. Так, пунктами 6 та 7 ч. 2 ст. 131 Кримінального процесуального кодексу України передбачені такі заходи забезпечення кримінального провадження, як тимчасове вилучення майна та арешт майна відповідно. Стаття 132 КПКУ встановлює загальні правила застосування заходів забезпечення кримінального провадження. Глава 16 КПКУ докладно врегульовує тимчасове вилучення майна, а Глава 17 КПКУ – арешт майна [12].

Арештом майна в кримінальному процесі є тимчасове, до скасування у встановленому КПКУ порядку, позбавлення за ухвалою слідчого судді або суду права на відчуження, розпорядження та/або користування майном, щодо якого існує сукупність підстав чи розумних підозр вважати, що воно є доказом злочину, підлягає спеціальній конфіскації у підозрюваного, обвинуваченого, засудженого, третіх осіб, конфіскації у юридичної особи для забезпечення цивільного позову, стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди, можливої конфіскації майна.

Завданням арешту майна в кримінальному процесі є запобігання можливості його приховування, пошкодження, псування, знищення, перетворення, відчуження. Арешт майна допускається з метою забезпечення: 1) збереження речових доказів; 2) спеціальної конфіскації; 3) конфіскації майна як виду покарання або заходу кримінально-правового характеру щодо юридичної особи; 4) відшкодування шкоди, завданої внаслідок кримінального правопорушення (цивільний позов), чи стягнення з юридичної особи отриманої неправомірної вигоди.

Арешт за кримінально-процесуальним законодавством може бути накладений і на майно, на яке раніше накладено арешт відповідно до інших актів законодавства.

Щодо морського судна ймовірним є арешт у зв'язку з таким злочином, як контрабанда (ст. 201 Кримінального кодексу України) або контрабанда наркотичних засобів,

психотропних речовин, їх аналогів чи прекурсорів або фальсифікованих лікарських засобів (ст. 305 ККУ), які передбачають конфіскацію судна як санкцію; а також із такими злочинами, як порушення порядку в'їзду на тимчасово окуповану територію України та виїзду з неї (ст. 332-1 ККУ), незаконне перетинання державного кордону України (ст. 332-2 ККУ) [4] тощо.

Арешт суден в ході реалізації кримінальної юрисдикції підпадає під регулювання Міжнародною конвенцією про уніфікацію правил про кримінальну юрисдикцію у справах про зіткнення суден та інші події, пов'язані із судноплаством 1952 року. Україна, однак, не є учасницею цієї конвенції, тому у внутрішніх водах та територіальному морі України арешт суден в рамках кримінального провадження здійснюється лише за Кримінальним процесуальним кодексом України.

Висновки

Таким чином, вираз «арешт морського судна» в Україні може застосовуватись щодо фактично різних правових інститутів, які входять до різних галузей права та регулюються різними джерелами права: 1) у цивільному праві: арешт судна за морськими вимогами як спосіб забезпечення зобов'язання, підпадає під ЦКУ та КТМУ; 2) у господарському праві: арешт судна за морськими вимогами як спосіб забезпечення зобов'язання, регулюється нормами ГКУ, ЦКУ, КТМУ; 3) у цивільному процесі: арешт як забезпечення позову, що може здійснюватися в рамках: а) накладення арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачеві і знаходяться у нього чи в інших осіб (п. 1 ч. 1 ст. 150 ЦПКУ); б) арешту морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги (п. 9 ч. 1 ст. 150 ЦПКУ; КТМУ); 4) у господарському процесі – як захід забезпечення позову: а) накладенням арешту на майно та (або) грошові кошти, що належать або підлягають передачі або сплаті відповідачу і знаходяться у нього чи в інших осіб (п. 1 ч. 1 ст. 137 Господарського процесуального кодексу України); б) арештом морського судна, що здійснюється для забезпечення морської вимоги (п. 9 ч. 1 ст. 137 ГПКУ; КТМУ); 5) в адміністративному процесі: а) арешт майна в рамках виконавчого провадження, регулюється Законом України «Про виконавче провадження»; б) арешт на активи, що пов'язані з фінансуванням тероризму та стосуються фінансових операцій, зупинених відповідно до рішення,

прийнятого на підставі резолюцій Ради Безпеки ООН (ст. 284 КАСУ); 6) в податковому (фінансовому) праві, у його процесуальній частині: адміністративний арешт відповідно до Податкового кодексу України; 7) у кримінальному процесі: як захід забезпечення кримінального провадження відповідно до Кримінального процесуального кодексу України. У свою чергу, норми всіх вище зазначених інститутів різних фундаментальних галузей, які стосуються морського судна, включаються в таку комплексну галузь, як морське право.

Список використаних джерел:

1. Міжнародна конвенція з уніфікації деяких правил щодо накладення арешту на морські судна 1952 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g89 (дата звернення: 05.08.2019).
2. Кодекс про адміністративні правопорушення від 07.12.1984. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#n132> (дата звернення: 05.08.2019).

3. Кодекс торговельного мореплавства України від 23.05.1995 № 47-52. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/176/95-%D0%B2%D1%80>

4. Кримінальний кодекс України 05.04.2001. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4651-17> (дата звернення: 05.08.2019).

5. Господарський кодекс України від 16.01.2003 № 436-IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15> (дата звернення: 05.08.2019).

6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 05.08.2019).

7. Кодекс адміністративного судочинства України від 06.07.2005. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15> (дата звернення: 05.08.2019).

8. Податковий кодекс України від 02.12.2010. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2755-17> (дата звернення: 05.08.2019).

9. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13.04.2012. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17> (дата звернення: 05.08.2019).

10. Про виконавче провадження : Закон України від 02.06.2016 № 1404-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1404-19> (дата звернення: 05.08.2019).

The author has comprehensively considered, isolated and systematized the legal institutes that regulate the sea going ship arrest (based on the legislation of Ukraine). The definition of the sea-going ship's arrest is given according the Merchant Shipping Code of Ukraine and the International Convention for the Unification of Certain Rules Relating to the Arrest of Sea-Going Ships, 1952. The list of Maritime Claims is cited according the Merchant Shipping Code of Ukraine here It is emphasized Maritime Claims are a number of contractual and non-contractual civil and economic legal obligations, obligations on wages, obligations to pay fees. The relationship between the concept of "the sea-going arrest" (to secure a maritime claim) and the concepts of "detention of a ship" and "refusal to issue permission to leave the ship from the port" are analyzed. It is analyzed, in what context the phrases "arrest of a ship" or "sea-going ship's arrest" can be used, and what legal norms, institutes and branches of law regulate them. It was emphasized that the ship's arrest is not only an institute of procedural law, but also a material one - as a way of providing a civil or economic legal obligation. The changes in the Civil Procedural and Commercial Procedural Codes of Ukraine, which came into force in December 2017, are mentioned. According to this, the sea-going ship's arrest is carried out to secure some Maritime Claim. It was first isolated as a separate measure of protection. Thus, the Commercial and Procedural Code of Ukraine and the Civil Procedural Code of were brought closer to the Merchant Shipping Code of Ukraine and the Convention, 1952. The administrative and administrative procedural legislation of Ukraine is analyzed on the possibility of the sea-going ship's arrest according to its norms. It was clarified that the sea-going ship's arrest may be carried out in the framework of enforcement proceedings, as well as the seizure of assets related to the financing of terrorism. It is noted that the sea-going ship's arrest may also be carried out as the administrative arrest according tax law. It has been analyzed in which case the the sea-going ship's arrest may be carried out within the framework of a criminal proceeding.

It is concluded that the norms regulated the the sea-going ship's arrest have been included both the maritime law and civil, commercial law, civil process, commercial process, administrative process, tax (financial) law, criminal process.

Key words: arrest, sea-going ship, institute of law, Ukraine, security measure.